

Анфіса ГОРБАНЬ

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОЇ ПОСТАТІ Т. ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається художня рецепція творчості Т. Шевченка і його образу в українській поезії кінця ХХ століття. Авторка статті інтерпретує художні функції інтертексту в поетичних творах неоавангардизму, постмодернізму й модернізму.

Ключові слова: *рецепція, деканонізація, інтертекст.*

Українська література кін. ХХ ст., поряд з підкресленою «літературністю» (гра з читачем, експерименти з формою, інтертекстуальність), позначена процесами деканонізації не лише радянських стереотипів, але й загалом народницького дискурсу, зокрема тієї ролі, яку народництво, від часів романтизму, визначило для поета. Літературна критика констатує наявність бунту проти традицій уже самим «охрещенням» значної частини сучасної поезії як неоавангардизму. Однак це питання потребує детальнішого розгляду з огляду на те, що: 1) українські поети кінця ХХ століття заперечують не будь-яку літературну традицію (навіть на рівні декларацій, бо ж на рівні художньої практики жоден твір не може постати на порожньому місці); так, О. Юрчук¹ простежує в сучасній літературі модифіковані риси бароко; до нього «признаються» і самі «бубабісти» й «лугосадівці»; 2) деканонізація, власне, її способи (іронія, пародія, бурлеск тощо), а також світоглядні засади карнавальної інверсії усталеного та модерної актуалізації культурного досвіду, переоцінки цінностей, – теж має свою традицію; 3) повалення «кумирів» передбачає попереднє (або й одночасне) їм підкорення; наприклад, Ю. Андрухович означає свій текст як «Загибель котляревщини», але в інших творах використовує художні засоби й світоглядні концепти «Енеїди» не як пародію чи пастиш, але як елементи власного стилю; 4) навіть у творчості одного поета можна простежити як неоавангардні, так і постмодерні та модерністичні тексти, для яких спосіб і художні функції рецепції є відмінними; 5) важливо розрізнити рецепцію творчості класика (тексту) та рецепцію стереотипного бачення цієї творчості (метатексту, дискурсу), тобто витвореного попереднім каноном образу письменника. В останньому випадку про

¹ Юрчук О. О. Сучасна стратегія бароко. Модифіковані риси бароко в українській літературі кінця ХХ століття / О. О. Юрчук. – Житомир, 2008. – 152 с.

літературну традицію не йдеться: заперечення таких штампів, як «Кобзар», «Каменярь», «Дочка Прометейя», відбувається у площині дискурсу й має до творчих постатей Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки стосунок не більший, ніж їхні пам'ятники або зображення у шкільних підручниках і на грошових купюрах.

Завдання пропонованої статті – простежити в сучасній українській поезії художню рецепцію як творчості Т. Шевченка, так і його хрестоматійного народницького образу, «іконізованого» попередніми ідеологіями.

О. Забужко зауважує, що «в пантеоні українських мислителів Шевченко посідає місце особне й виняткове – настільки виняткове, що духовна історія України від часу його появи й дотепер розгортається, необхідно співвідносячись із ним (і самовизначаючись щодо нього) як із своєрідним абсолютом – символічно персоніфікованою, втіленою єдністю сутності й існування в межах національного світу: абсолютом можна дискутувати, але його не можна обійти (драгоманівське «„Кобзар” є річ пережита), Семенкове, сорок років по тому, – «Я палю свій „Кобзар”, – вже імпліцитно, у згорнутому вигляді, маніфестували певну світоглядну залежність, детермінованість тим самим „Кобзарем”, від якого тим більше кортіло „звільнитись”»².

Сучасним поетам теж «кортіть». Епатажне заперечення й бурлескне заниження образу Т. Шевченка притаманне творам українського неоавангарду, утім, «великий Кобзар» опинився тут у великій «The bad company» (Ю. Андрухович) – і не з найгіршою «характеристикою»: «Гарас – пияк і шланг, особливо на службі»³. Можливість іронічного прочитання, закладена в цьому тексті (якщо мати на увазі, що примусова «служба» в роки заслання навряд чи передбачає трудоволізм), залежить від читача, якому пропонується твір: одна справа, коли його друкує «Критика», і зовсім інша – коли він потрапляє до шкільної хрестоматії. Авторські наміри деканонізації українських класиків виявляє «мораль» поезії: «Література могла бути іншою, / казав мій приятель, але дивися, дивися, хто це робив! / Самі тобі *живі люди*: невдахи, пристосуванці, мученики (курсив мій – А. Г.)»⁴. Гротескна, карикатурна десакаралізація образів письменників, прямо пропорційна їх попередній гіперболізованій «позитивності», виконує функцію «оживлення», адже «вади» є індивідуальними. З іншого боку, іронічна «дискредитація» через національність (Рильський,

² Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 4-е вид. / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2007. – С. 34.

³ Сучасна українська література кінця XX ст. – початку XXI ст. / Упорядкув. текстів, передм., підготовка навч.-метод. матеріалів І.М. Андрусяка. – К.: Школа, 2006. – С. 51.

⁴ Сучасна українська література кінця XX ст. – початку XXI ст... – С. 52.

Бажан, Хвильовий, «Мовчу про Бургардта і Йогансена») або навіть стан зубів (Зеров) пародіює принципи радянського канону: «чистих» (або підвищених критикою) походження та світогляду авторів і замовчування того, що не вписувалося у задані рамки (зокрема й тілесного). У «погану компанію» Ю. Андрухович алюзійно вписує і власне покоління: «Література не могла бути іншою. / Слава Богу, що дав нам саме таку – *небораками* писану (курсив мій – А. Г.)»⁵: В. Неборак, разом із О. Ірванцем та автором поезії складала літературне угруповання «Бу-Ба-Бу».

Поєднання нарцисизму й самоіронії в осмисленні власної поетичної долі характерне для ліричного героя «Пам'ятника» (Ю. Андрухович). Ця поезія, інтертекстуально зачіпаючи О. Пушкіна, М. Рильського і навіть Н. Білоцерківець, не згадує Т. Шевченка ні як особистість, ні як текст, однак розташування уявного пам'ятника – це місце саме його, Шевченкового увічнення: «І навіки застигнемо ми в божевільному Львові – / перед Оперним, в центрі. Проспект Бу-Ба-Бу мов ріка!»⁶. Таким чином, йдеться про заперечення-заміну класика – й усвідомлення наслідків для себе такої канонізації: «І хлопчиська вночі малюватимуть хрін на Сашкові, / і небесна ворона обкрапає Неборака»⁷.

Образ Кобзаря як емблему народницького дискурсу використовує С. Жадан у творі «Переваги окупаційного режиму»:

Сколовши босі ноги об стерню,
старенький Перебендя коло тину
ячить собі, що, скурвившись на пню,
лукаві діти в цю лиху годину
забули встид, про... Україну,
забили на духовність і борню,
і взагалі творять якусь фігню»⁸.

У цьому тексті розбіжність естетичних засад старшого й молодшого літературних поколінь кінця ХХ ст. оприявнюється через змішування високого й низького на мовному рівні: «забили» – «духовність», «борня» – «фігня».

Ремінісценції Шевченкового тексту в неоавангардних творах, як правило, створюють «горизонт очікувань» чогось поважного й значимого – відтак літературна гра полягає в «обломі» читацьких сподівань. Так, називаючи поезію «Причинна», В. Неборак пише

⁵ Там само.

⁶ «Бу-Ба-Бу» (Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак): Вибрані твори: Поезія, проза, есеїстика / Авторський проект, упоряд., бібліограф. відомості та прим. Василя Габора. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – С. 74.

⁷ Там само.

⁸ Сучасна українська література кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст... – С. 112.

про «королеву де білів»⁹. У постмодерному тексті «Мені тридцятий рік минав» автор використовує ремінісценції, що відсилають до різних творів Т. Шевченка, однак послідовно вписує їх у незвичний контекст приземленого буття: «Мені тридцятий рік минав, очима я сидниці пас», «то потопав, то виринав / на різних сценах», «До тихих вод? До ясних зір? До нафти? Сірки?», «мені однаково, мені / однаково, минають дні, / минають ночі, я на дні... / – Та не однаково мені!!!»¹⁰. Крім ремінісценцій, В. Неборак вживає також бурлескню стилізацію, цілком впізнавано імітуючи філософські роздуми Шевченкової поеми «Сон» («Той мурує, той руйнує...»): «Хто вгору дивиться, хто вниз, / хто камінь б'є, хто пиво п'є, / у кайф комусь іде стриприз...»¹¹.

Однак Шевченкові ремінісценції можна простежити також у «серйозній» поезії кінця ХХ століття, зокрема модерністичній, для якої інтертекст – не гра, а спосіб діалогу з літературною традицією:

Я на сторожі коло їх
нічо́ не ставлю.
Шлю їм, як дерев'яни сміх
сну Святославлю¹² (Н. Федорак)

або спосіб наповнення образу символікою, опертою на попереднє його використання, як у поезії «Переночуй мене, вишневий саде» О. Ірванця. Автор (несподівано високо як для «бубабіста») поєднує сакральне звучання Шевченкового тексту із не менш сакральним – біблійною історією:

Переночуй мене, вишневий саде,
Вишневий саде, звешся Гефсимань¹³.

У підсумку з такого асоціювання виходить мотив національної зради – чи, може, просто облуди:

Ось вже цілує мене в губи учень,¹⁴
І чути присмак вишень на губах...

Більш звичною, бурлескно-балаганною, є стильова манера О. Ірванця в «Піснях східних слов'ян», перша з яких – «Українська пісня» – має епіграф «Співають, ідучи, дівчата...», а за структурою (монологи: перша дівчина, друга дівчина, третя дівчина) відсилає до «Великого льоху» Т. Шевченка. Трагічність символічних образів

⁹ Там само. – С. 57.

¹⁰ Дивоовид: Антологія української поезії ХХ століття / Упоряд., передм., довідки про авт. І. Лучука. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2007. – С. 640-641.

¹¹ Дивоовид: Антологія української поезії ХХ століття... – С. 640.

¹² Там само. – С. 718.

¹³ Там само. – С. 234.

¹⁴ Там само.

трех душ в О. Ирванця обертається фарсом:

Я кохала екстрасенса,
Наче квіточка цвіла.
Від усього свого серця
Екстрасенсові дала
По морді...¹⁵

Привертає увагу насамперед стильова неоднорідність: ремінісценція «наче квіточка цвіла» – і «по морді». Однак не можна сказати, що історіософський зміст «Великого льоху» не залучається до читання, адже «Пісні східних слов'ян», особливо «Російська пісня», як і текст Т. Шевченка, представляють колоніальний аспект українсько-російських відносин.

Проти «привласнення» Т. Шевченка офіційною ідеологією повстає І. Римарук у поезії «Перед «Автопортретом зі свічкою» Т. Шевченка»: «ви хто щедро платив на відомий мотив / дань усім одноденкам <...> – не кляняться Шевченком»¹⁶. Автор викриває мімікрію влади, імітаційний характер пошанування національного:

хоч насунули смушком собі на чоло
парвдолюбіє кволе
там де триста як скло товариства лягло
не було вас ніколи¹⁷.

Таким чином, автор не лише розрізняє, але й протиставляє «культ» Т. Шевченка, представлений в офіційних ритуалах (монопольне право чиновників), та, з іншого боку, справжнього Т. Шевченка «незгашених душ»:

і хоча шукача водномить від ключа
ви плечем одітрете
але світить йому молоденька свіча
та що з автопортрета¹⁸.

Образ Т. Шевченка – не поодинокий серед образів класиків (і не лише українських), змальованих у сучасній українській поезії, де Іван Андрусак пише «Письмо Франкови», Степан Процюк метикує «про роллю поезії і мистецтва вообще» («Після сьомої чашки кави»), уявляючи в сучасних умовах Лесю Українку, Л. Толстого, І. Тургенєва, В. Симоненка, – «та досить, / бо все це філологічні наклепи»¹⁹, а С. Жадан («Музика для товстих») віртуально «поселяє» Ю. Андруховича в притулок для літніх: «сварливий

¹⁵ Там само. – С. 236.

¹⁶ Сучасна українська література кінця ХХ ст... – С. 25.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – С. 26.

¹⁹ Там само. – С. 94.

сімдесятирічний письменник / автор напівзабутих детективів»²⁰. Так само майже тотальним є використання сучасними поетами алюзій, ремінісценцій, образних аналогій, пародії та пастишу. Поряд із іронічною деканонізацією та бурлескним заниженням сакральної постаті поета можна простежити також художню рецепцію, яка представляє уявний діалог літературних поколінь або розширює семантику образів за рахунок інтертексту.

Для сучасної української поезії зберігають актуальність – і в сенсі національного самовизначення, і в розумінні мистецького самоозначення – слова І. Дзюби: «Шевченка розуміємо настільки, наскільки розуміємо себе».

Анфіса Горбань

Художественная рецепция творческой личности Т. Шевченко в украинской поэзии конца XX века.

В статье рассматривается художественная рецепция творчества Т. Шевченко и его образа в украинской поэзии конца XX века. Автор статьи интерпретирует художественные функции интертекста в поэтических произведениях неомодернизма, постмодернизма и модернизма.

Ключевые слова: рецепция, деканонизация, интертекст.

Anfisa Horban'

The Artistic Reception of T. Shevchenko's Creative Personality in the Ukrainian Poetry at the Close of the 20th Century

The article deals with the artistic reception of T. Shevchenko's works and his image in the Ukrainian poetry at the close of the 20th century. The author of the article interprets literary functions of intertext in the neo-avantgarde, postmodern and modern poetry.

Key words: reception, decanonization, intertext.

²⁰ Там само. – С. 109.